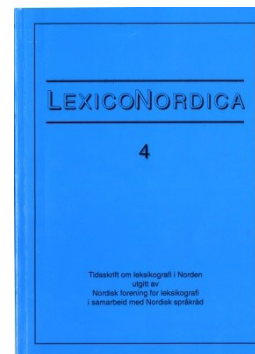

LexicoNordica

Titel: Den finländska romanin och dess ordböcker
Forfatter: Raimo Jussila
Kilde: LexicoNordica 4, 1997, s. 75-82
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Raimo Jussila

Den finländska romanin och dess ordböcker

There are approximately 9.000–10.000 gypsies in Finland. Most of them nowadays live in the cities, especially in the Helsinki region. They have managed to preserve their traditions rather well, but there is a risk that their language, *Romani*, may disappear. Education in Romani in primary schools started in 1994, and brief courses for adults have been arranged since the 1980's. Since 1997, The Research Institute for the Languages of Finland is responsible for language planning and research concerning Romani and Finnish sign language. A language planning Institute for Romani has been established, and a dictionary (1994) and text-books have been published.

I Finland kom forskningen i och vården av romani i gång på officiellt håll 1996, då en lagändring gällande romani och teckenspråk trädde i kraft. Enligt grundlagen har Finland två officiella språk, finska och svenska. Forskningscentralen för de inhemska språken (grundad 1976), som lyder under undervisningsministeriet, har dessutom bedrivit forskning i samiska. De här tre språken brukar kallas inhemska. Nu utvidgades alltså forskningscentralens verksamhetsfält till att omfatta även romani och teckenspråk.

Till stöd för språkvården instiftades genom en förordning språknämnden för romani den 1.6.1997. Samtidigt inledde också nämnden för teckenspråk sin verksamhet. Från tidigare fanns den finska och den samiska språknämnden samt svenska språknämnden i Finland som sakkunnigorgan för Forskningscentralen för de inhemska språken.

Helt från noll startar i alla fall inte romaniforskningen och -språkvården. I denna artikel ges en översikt över vad som har gjorts särskilt inom ordforskningen i Finland under de senaste århundradena. Men först litet bakgrundsfakta om de finländska zigenarna.

Det finns uppskattningsvis 9.000–10.000 zigenare i Finland. Största delen av dem bor numera i Helsingfors med närområden (ca 40%). Flyttningsrörelsen har också i övrigt gått från glesbygderna in till bosättningscentra. Ett stort antal zigenare har flyttat till Sverige, och många reser ofta mellan Finland och Sverige.

De första zigenarna kom till Stockholm redan 1512. På Åland uppträdde de 1559 och till Finland kom de för första gången för ca 400 år sedan, 1584. Till att börja med visades nykomlingarna gästfrihet, men snart ändrades inställningen. Redan Gustav Vasa försökte fördriva dem ur landet, och på 1600- och 1700-talet stiftades det flera lagar i

Sverige-Finland, med stöd av vilka zigenarna i bästa fall tvingades ut i ödebygderna för att odla övergivna hemman eller i värsta fall helt enkelt hängdes. Också kyrkan ställde sig länge och väl avvisande. Barnen omhändertogs av samhället för att de skulle uppgå i majoritetsbefolkningen. Diskrimineringen av zigenarna har pågått ända fram till våra dagar om än i subtilare former.

Den finländska zigenarbefolkningen har bevarat sina egna traditioner och sin etniska enhet mycket väl. Mest iögonenfallande är kvinnornas granna dräkter. Men också männens enhetliga svartvita klädsel skiljer dem från majoritetsbefolkningen. Inom familjen och släkten följs fortfarande många regler för hur man skall uppträda, t.ex. att äldre skall visas aktning, och många renlighetsregler. Släkten har ytterst stor betydelse.

Zigenarna har traditionellt levt ett kringflackande liv. De har livnärt sig på att tigga, på handel (särskilt hästhandel), på olika former av hantverk (smyckestillverkning, snörmakeri, smide, järntrådstillverkning, sel- och sadelmakeri, kopparslagning) och på att sko hästar, kvacksalva och spå. De var också soldater, rackare, skinnare, dödgrävare, profosser och bödlar till yrket. Numera är situationen naturligtvis en annan när zigenarna har slagit sig ner i bosättningscentra. Men fortfarande anses handel vara typiskt för zigenarna.

Språk har spelat en central roll för zigenarna. De har varit tvungna att behärska majoritetens språk för att kunna utöva sina yrken och bedriva tiggeri. Det egna språket har erbjudit möjligheter att samtala utan att utomstående förstår. Romani har varit och är alltjämt ett hemligt språk som utomstående inte invigs i. Det har varit enbart ett talat språk. Först under den allra senaste tiden har det börjat användas också i skrift. De äldsta skriftliga alstren är anteckningar som språkforskare gjort utifrån zigenarnas talade språk.

I och med att zigenarna blivit bofasta och fått nya levnadsvanor har villkoren för deras språk snabbt försämrats. Zigenarbefolkningen har lyckats bevara sin etniska särprägel men språkligt har de uppgått i den finska eller på sina ställen svenska majoriteten. Endast de allra äldsta talar romani som modersmål men också de är tvåspråkiga. Av de som är i medelåldern är det bara ett fåtal som kan romani flytande. De yngre behärskar inte språket alls eller kan på sin höjd några ord eller vissa centrala fraser.

Någon egentlig litteratur på romani existerar inte i Finland. Två evangelier har publicerats, *Johannesesko evankeliumos* i Viljo Koivistos översättning (1971) och *Markusesku evankeliumos* i Pertti Valtonens översättning (1970). Ett tredje översatt av Henry Hedman utkommer inom kort. Koivisto har också översatt ett antal andliga sånger (1970). De första stapplande stegen som skriftspråk har romani i likhet

med så många andra språk tagit med hjälp av bibeln. Korta texter på romani har också publicerats i zigenarnas egna tidningar, *Romano Bodos* och *Lat%oo Diives*. I övrigt är det nästan enbart språkforskare och personer som bedrivit väckelsearbete bland zigenarna som fram till 1980-talet har ägnat romani något intresse.

Zigenarnas hemlighetsfulla språk fångslade redan tidigt finska språkforskare. Kaplanen Kristfrid Ganander (1741–90) i den lilla socknen Rantsila hann ägna sig också åt romani förutom åt sin stora finska ordbok och sina många andra intressen. År 1780 deltog han i Vitterhetsakademiens i Stockholm litteratürtävling med sin essä *Undersökning om De så kallade TATTARE eller Zigeuner, Cingari, Boemiens, Deras härkomst, Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Sverige* och fick en silvermedalj. Essän publicerades dock inte; den bevaras i akademiens arkiv. Den innehåller över 150 romaniord, varav många förekommer flera gånger inne i satser. Enligt en muntlig tradition skulle Ganander också ha sammanställt ett manuskript till en romaniordbok, men det är spårlöst försvunnet.

På 1800-talet var det flera forskare och amatörer som intresserade sig för romanis ordförråd. Den kände finskhetsivraren A.I. Arwidsson (1791–1858) tecknade upp romaniord i Padasjoki. De publicerades av Sophus Bugge 1858 i hans jämförande undersökning över olika romanidialekter. Kaplanen i Alavieska men också översättaren K.J. Kemell (1805–32) gjorde anteckningar om romani och utarbetade ett ordboksmanuskript som hans anhöriga förstörde. Anteckningarna har däremot kunnat utnyttjas av senare ordboksförfattare liksom också Henrik August Reinholms romanisamlingar. Den senare var predikant i Viborgs församling och fängelse och en mycket mångsidig folktraditionsinsamlare.

Den första tryckta ordboken över romani publicerades av Arthur Thesleff (1871–1920). Han var botaniker till sin utbildning men började ägna sig åt forskning i zigenarnas språk och kultur både i Finland och på olika håll i Europa och Nordamerika. Hans främsta verk är *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner* från 1901. Den egentliga ordbokstexten omfattar 111 tryckta sidor. I inledningen beskriver Thesleff kort hur zigenarna kom till Finland och hur det gamla ordförrådet snabbt förändrades under i all synnerhet svenskans påverkan. Som bilaga ingår deklinations- och konjugationsmodeller. Uppslagsorden är på romani och förklaringarna ges i form av tyska motsvarigheter. Substantivens genus markeras genomgående. Uppslagsordens böjning redovisas inte och inte heller ges några språkexempel. Däremot förekommer hänvisningar till synonyma ord och parallella skrivformer. Thesleff presenterar också många etymologiska paralleller

och tänkbara ursprungsformer, särskilt svenska sådana. Det finns också rikligt med hänvisningar till den dåtida litteraturen om romani (t.ex. F. Miklosich – *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's* 1872–80, A. F. Pott – *Die Zigeuner in Europa und Asien* 1844–45 och R. v. Sowa – *Wörterbuch des Dialekts der Deutschen Zigeuner* 1898). Han redovisar också troget uppslagsorden från Arwidsson, Kemell och Reinholm med deras brokiga ortografi och svenska eller finska ekvivalenter. Thesleffs ordbok är den viktigaste källan för forskning i den finländska romanins ordförråd.

I det självständiga Finland upphörde forskarnas intresse för romani helt för flera årtionden. Ordinsamlingen utfördes av två lekmän, den finska zigenarmissionens grundare Oskar Johansson, sedermera Jalkio, (1882–1952) och Gamlakarlebyapotekaren Axel Kronqvist (1871–1956). Deras ordlistemanuskript finns hos zigenarmissionen (numera Romano Missio) och de har utnyttjats för senare ordboksarbete och forskning. Det säger något om de finska forskarnas ointresse att de enda undersökningar om den finländska romanin och dess ortnamn som presenterades under första hälften av 1900-talet publicerades av esten Paul Ariste på 1940-talet.

På 1960-talet började Pertti Valtonen vid Helsingfors universitet forska i romani. Han skrev sin omfattande licentiatavhandling om den finländska romanins utveckling (1968). Utöver en del språkprov, en evangelieöversättning och några artiklar publicerade han också en etymologisk ordbok över romanin i Finland 1972. Boken omfattar 140 sidor och 1.800 uppslagsord och är en mycket ingående utredning om den finländska romanins ursprung. Förutom skriftliga källor har Valtonen använt sig av egna inspelningar av romani från 1960-talet, så hans ordbok innehåller alltså också en hel del information om romanins senare utveckling.

I början av 1970-talet började man från samhällets sida medvetet stödja zigenarnas språk och skapa förutsättningar för att utveckla det till ett skriftspråk. Undervisningsministeriet tillsatte en kommitté som hade i uppgift att skapa en ortografi för romanin, utarbeta en abc-bok och sammanställa en normativ ordlista. Kommittén publicerade ett förslag till ortografi och det har man försökt följa i Finland sedan dess. En normativ ordlista med ca 3.000 uppslagsord skapades. Den publicerades 1971 och följer det ortografiska förslaget. Utgångsspråket är romani och ekvivalenterna ges på finska. Att utarbeta abc-boken blev kommittémedlemmen Viljo Koivistos uppgift och han publicerade en lärobok i romani för nybörjare 1982, *Drabibosko ta rannibosko byrjiba*.

Undervisningsministeriet fortsatte på sin aktiva linje under 1980-talet. En romaniarbetsgrupp tillsattes och denna föreslog i sitt betänkande 1982 att en grammatik, en ordbok och läseböcker för undervis-

ning i romani skulle utarbetas. Viljo Koivisto, som tagit som sin uppgift att värna om sitt modersmål, åtog sig uppdraget. Han hade tidigare varit predikant inom pingströrelsen och tog magisterexamen vid Helsingfors universitet med kulturanthropologi som huvudämne. Läroboken med tonvikt på grammatik färdigställde han 1987.

Ordboksarbetet kom i gång i mitten på 1980-talet. Författare var Viljo Koivisto. Han fick stöd i sitt arbete av Forskningscentralen för de inhemska språken. Projektet finansierades av undervisningsministeriet. Den stora svårigheten var att det inte fanns några skriftliga källor eller språksamlingar utöver de fåtaliga ovan presenterade. Men med stöd av dem och sina egna språkkunskaper utarbetade Koivisto ordboken. Största delen av språkexemplen har han skapat själv. *Romano-finitiko-angliko laavesko liin* utkom 1994. Den omfattar 368 sidor och 5.500 uppslagsord. Den har ekvivalenter både på finska och engelska. Exemplen är översatta till finska. Uppslagsorden är försedda med uppgifter om böjningen (främst nominativ pluralis och genitiv singularis och pluralis), Dessutom anges om ordet är maskulint, feminint eller pluraletantum och om det är sällsynt. Hänvisningar till uppslagsord med samma eller närbesläktade betydelse görs. För ord som är okända i modern romani anges den ursprungliga källan. Vad redigeringsteknik och typografi beträffar försöker Koivistos romani-finsk-engelska ordbok vara en ordbok för hela zigenarbefolkningen.

När undervisningen i romani kom i gång i skolan och bland de vuxna visade det sig att det också behövs en ordbok från finska till romani. Viljo Koivisto tog itu med att redigera en sådan med utgångspunkt i uppslagsorden i Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok') och sin egen romani-finsk-engelska ordbok. Moderna samhällsliga begrepp som det saknas ord för i romani vållar stora problem. Även om romanin ägnar sig väl för att skapa olika slag av omskrivningar kan sådana inte skapas utan godkännande från språkgemenskapen. Manuskriptet beräknas vara färdigt om ett par år.

I forskningscentralens regi redigeras också en bidirektionell ordlista romani-finska-romani som skall omfatta ca 5.000 uppslagsord. Materialet till den har sammanställts av lekmannen Yrjö Temo (död 1985), som helt saknade skolutbildning, utifrån hans egna språkkunskaper. Han har också översatt delar av Nya testamentet.

När undervisningen i romani inleddes i grundskolan 1994 behövdes det mera undervisningsmaterial. Utbildningsstyrelsen publicerade abc-boken *Romano t%oimbako drom* av Miranda Vuolasranta 1995 och grammatikboken *Sar me sikjavaa romanes* av Henry Hedman 1996. Bägge dessa innehåller ordlistor som hänför sig till texterna som ingår, vilket underlättar användningen.

Som en bas för språkvårdsarbetet och det lexikologiska arbetet har en del av de ovan presenterade ordböckerna lagrats i elektronisk form på Forskningscentralen för de inhemska språken. Materialet fylls på efter hand med de nyord och rekommendationer som är resultatet av arbetet i den nya språknämnden för romani. Materialet är dock inte tillgängligt för allmänheten.

På grund av att zigenarbefolkningen har varit två- och flerspråkig har romanin ständigt varit utsatt för inflytande från andra språk. Numera är det först och främst finskan som influerar romanin i Finland. Tidigare var det svenskan som i synnerhet på ordplanet hade ytterst stor inverkan. Den stora mängden ord med svenskt (eller ibland danskt eller tyskt ursprung) är påfallande i den finländska romanin. Från svenskan kommer ord som *aldriboskero* 'evig' (jfr *aldrig*), *bultravaa* 'bullra', *tsyöpös* 'affär' (jfr *köp*), *dooligo* 'dålig', *ennos* 'slut' (jfr. ände), *fäardavaa* 'göra färdig', *chyddavaa* 'hända' (jfr *ske*, pret. *skedde*), *reevos* 'räv', *knuffavaa* 'knuffa'. Däremot är de finska lånen överraskande få. Några exempel: *alotavaa* < *aloittaa* 'börja' *hanka* < *hanki* 'snö; skare', *jokkos* < *joki* 'å; älv; flod', *kulkiba* < *kulku* 'gång; färd', *perhos* < *perhe* 'familj', *tam tsoon* < *tammikuu* 'januari' och *-ko* (frågepartikel). De finska lånorden verkar överlag dessutom ha begränsad utbredning medan de svenska i regel används inom hela språkgemenskapen.

I övrigt innehåller den finländska romanin ord både från de indiska trakter zigenarna har utgått ifrån och ord som har upptagits under den långa vandringen. Kärnordförrådet – pronomen, räkneord, centrala substantiv och adjektiv och de vanligaste verben – har bevarats under hela vandringen. Exempel på ord av den här typen är *jak* 'öga', *pangh** 'fem', *aah*h*aa* 'vara', *daa* 'ge' och *terno* 'ung'. Under zigenarnas vandring har många ord kommit in i språket: från persiskan kommer *angustri* 'ring', från armeniskan *bou* 'ugn', från grekiskan *fooros* 'stad', från rumänskan *dzinta* 'sinne', från serbokroatiskan *blaato* 'blå', från ungerskan *aadur* 'tusen', från bulgariskan *holluja* 'strumpor', från tyskan *brugamos* 'fästman' o.s.v. De äldre lånen har naturligtvis anpassats till romanins egen fonologi och morfologi. Endast de nyaste finska och svenska lånen har upptagits oförändrade (t.ex. *dum* < sv. *dum*, *että* < fi. *että* 'att').

Den finländska romanin har motstått finskans inflytande på ordförrådet synnerligen väl. Detta beror förmodligen på att romanin haft funktionen av ett hemligt språk. Ord som den finska majoritetsbefolkningen lätt hade kunnat känna igen har inte lånats in. Men eftersom zigenarna varit tvåspråkiga har finskan influerat språket på andra vis. Många fonologiska och morfologiska drag är resultatet av finsk påverkan. Några exempel.

De tonande klusilerna *g*, *b* och *d* håller på att övergå i de tonlösa *k*, *p* och *t* (t.ex. *daad* 'pappa' > *taat*; *drab* 'medicin' > *trap*). Också de initiala konsonantkombinationerna *th-*, *kh-*, *ts-* och *dz-* som är främmande för finskan håller på att förändras (t.ex. *phennaa* 'säga' > *pfennaa* ~ *fennaa*; *dzeeno* 'man' > *dzeeno* ~ *zeeno* ~ *djeeno* ~ *jeeno* ~ *seeno*).

Typiskt för modern romani är att genus och artiklar håller på att försvinna. I äldre romani hade alla ord grammatiskt genus, maskulinum eller femininum, som har kommit till synes bl.a. i adjektivböjningen och i artiklarna. Numera kvarstår genusskillnaderna närmast i uppenbara "biologiskt" betingade fall: *rankano t%oau* 'vacker pojke' och *rankani t%oai* 'vacker flicka'. Artiklar förekommer inte längre utom som relikter i de fall då de smält samman med prepositioner, t.ex. *apo tafla* 'på bordet' (*ap* + artikeln *o*).

Den finländska romanin håller på att försvinna. Barnen tillägnar sig finska som modersmål eftersom romani inte just används i hemmen. Samhällets insatser – skolundervisning i romani, produktion av undervisningsmaterial, språkvård – verkar ohjälpligen komma för sent. Situationen försvåras av romanins funktion av hemligt språk. I synnerhet de äldsta zigenarna motsätter sig publicering på romani i fruktan för att publikationerna skall hamna i händerna på majoritetsbefolkningen. Men en viss tillförsikt ger det faktum att publiceringen sedan mitten av 1980-talet har skötts av zigenarna själva. Incitamentet är inte längre enbart forskares nyfikenhet utan strävan att bevara och utveckla romanin. Utifrån dessa premisser måste den nyinrättade språknämnden för romani ställa upp sina mål och beräkna sina krafter.

Litteratur

- Bugge, Sophus 1858: *Vermischtes aus der Sprache der Zigeuner*. Beiträge zur Vergleichenden Sprachforschung. Berlin.
- Hedman, Henry 1996: *Sar me sikjavaa romanes. Romanikielen kielioppiopas* ('Språkguide för romani'). Opetushallitus. Jyväskylä.
- Joki, Aulis J. 1956: Kristfrid Gananderin mustalaistutkielma. *Virittäjä* 1.
- Koivisto, Viljo 1982: *Drabibosko ta rannibosko byrjiba*. Ammattikasvatustutkimus – Kouluhallitus.
- Koivisto, Viljo 1987: *Rakkavaha romanes. Kaalengo t%oimbako sikjibosko liin*. Ammattikasvatustutkimus – Valtion painatuskeskus. Helsinki.
- Koivisto, Viljo 1994: *Romano-finitiko-angliko laavesko liin. Romani-suomi-englanti sanakirja. Romany-Finnish-English Dictionary*.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 74. Painatuskeskus. Helsinki.

Mustalaiskielen normatiivi sanasto. Eripainos Mustalaiskielen ortografiakomitean mietinnöstä ('Särtryck av betänkande från ortografikommittén för romani') 1971: A. Helsinki 1971.

Mustalaiskielen ortografiakomitean mietintö (Betänkande från ortografikommittén för romani). Komiteamietintö 1971: A 27. Helsinki 1971.

Sammallahti, Pekka 1972: *Mustalaiskielen erikoispiirteitä. – Zirikli*. Julk. (Utg.) Pohjoismainen romaanineuvosto, Suomen mustalaisyhdistys ry ja Tukholman romaaniyhdistys. Helsinki.

Thesleff, Arthur 1901: *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*. Acta Societatis Scientiarum Fennicae XXIX:6. Helsinki.

Valtonen, Pertti 1968: *Suomen mustalaiskielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa*. Lisensiaatintyö 1968. Helsingin yliopisto, historiallis-kielitieteellinen kirjasto.

Valtonen, Pertti 1972: *Suomen murtalaiskielen etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas 69. Helsinki.

Vuolasranta, Miranda 1995: *Romano t%oimbako drom*. Julkaisija: Opetushallitus. Jyväskylä.